

MODERN VATANDAŞLIK KAVRAMINA BİR BAKIŞ

Banu ŞİT*

Giriş

Vatandaşlık kavramının anlamının tarih, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi hukukun dayandığı sosyal gerçekliği inceleyen bilim dallarının değerlendirmelerinden soyut olarak belirlenemeyeceği kuşkusuzdur. Diğer sosyal bilimlerin verileri vatandaşlığın çeşitli yönlerinin incelenmesinde dikkate alınmaktadır. Hukuki bir kavram olarak vatandaşlık bağı incelenirken ise, bu bilim dallarının değerlendirmelerinden bir adım öteye geçilmekte ve özellikle anayasalarda veya diğer hukuki düzenlemelerde kabul edilen, üzerinde uzlaşmış olduğu varsayılan vatandaş statüsü esas alınmaktadır. Bu statü tarihsel süreç içinde devlet ve toplum yapılarına göre farklılık göstermiştir. Vatandaşlığın askerlikle bağlantılı özel bir statü olarak sosyopolitik kimliklerden biri sayıldığı Sparta'dan,¹ devletle birey arasındaki temel ilişki biçimine dönüştüğü günümüze vatandaşlık kavramının içeriği ve vatandaşlık statüsü ülkeden ülkeye değişmiştir. Bu çalışmada, önce modern vatandaşlık kurumunun Türk hukukunda gelişimi, ulus-devletlerin kuruluşunda vatandaşlığın gelişimine ilişkin verilerle bağlantı içinde genel olarak ele alınacak, daha sonra farklı bir seyir izleyen Amerikan ve İngiliz hukukunda vatandaşlık kurumu temel hukuki düzenlemeler ışığında incelenecektir.

I. Türk Hukukunda Modern Vatandaşlığın Temeli

Vatandaşlık kurumunun ülkeden ülkeye farklılık gösteren bir gelişim sürecinin sonunda varlık kazanması Türkiye'yi de içine alan bir

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Özel Hukuku bilim dalı öğretim üyesi.

¹ Heater, D., (A Brief History of Citizenship), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, Çev. Meral Delikara Üst, Ankara 2007, s. 17.

olgudur. Hukukumuzda bugün var olan modern vatandaşlık kurumuna tarihsel açıdan bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının hukuki bir kurum olarak anayasalarımızda yer bulmuş olduğu tespit edilebilir; kurumun temelleri ise Tanzimat döneminde modernleşme çabalarının ortaya çıkması ile atılmış ve bu temeller aslında Osmanlı, devlet ve toplum yapısından bağımsız olarak şekillenmemiştir. Gerçekten, Türk hukukunda vatandaşlık, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tebaa statüsünden, Cumhuriyetle birlikte ulus-devletin vatandaşlık anlayışına doğru gelişme göstermiştir. Bu gelişim süreci incelendiğinde, "*Türk vatandaşlığı*"na ilişkin güncel tartışmaların, kavramın anayasalarımızda yer bulan hukuki anlamı ile ilgili olmadığı görülmektedir. Zira hukuki anlamda vatandaşlık, en genel ifade ile devletin insan unsuruna işaret eder. Anayasa gibi temel kurucu özelliğe sahip hukuki metinlerden, ulusu oluşturan bütünde ırka ve dine dayalı farklı yapıların var olduğu yönünde toplumsal gerçekliğe ilişkin hususları tespit etmesi değil; hukuki tespitler yapması beklenir. Bu anlamda anayasada yer alan ifadelerin hukuki anlamda değerlendirilmesi, anayasanın toplumsal gerçekliğe ilişkin yargılar içerdiği yanılsamasından uzaklaşılması gerekmektedir. Söz konusu tartışmaların, Türk vatandaşlarının toplumsal anlamda hangi etnik kökene veya dine mensup olan kişilerden oluştuğunun ve bu etnik köken ve din ayrılıklarının var olduğunun anayasada ifade edilmesi gerektiği noktasında odaklandığı görülmektedir.²

Burada Cumhuriyet ile kurulan devletin ulus-devlet modeline uygun olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne hâkim olan ulus anlayışının ırk esasına değil; ortak tarih, kültür, birlikte yaşama isteği gibi tinsel unsurlara dayalı olduğu kaydedilmelidir.³ Ancak, vatandaşlık statüsü ve bu statünün içeriği devletlerin yapılarına bağlı olarak değiştiği gibi ulus-devletlerarasında da insan unsurunun belirlenmesi ve devletle birey arasındaki ilişkinin kurulması bakımından farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Devletin insan unsurunun ulus olarak tespit edildiği ulus-devlet modelinde "*ulus*" ile vatandaşlık arasında vatandaşlık kurumu bakımından kurucu bir ilişki olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

² Bu tartışmalar hakkında bkz.: Doğan, V., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, B. 7, Ankara 2007, s. 36-40.

³ Nomer, E., *Türk Vatandaşlık Hukukunun Genel İlkeleri*, Vatandaşlık ve Yabancılar Hukuku Alanında Gelişmeler (Bilimsel Toplantı), İstanbul 2000, s. 67-68.

Birer ulus-devlet olarak siyasal birliklerini tamamlayan Almanya ve Fransa'da ulus devletin insan unsurunun belirlenmesinde gerek bu devletlerin kurulma süreçlerine, gerek toplum yapılarına ilişkin farklılıklar etkili olmuştur.⁴ Gerçekten, bugünkü vatandaşlık anlayışımız büyük ölçüde Fransız Devrimi'nin teori ve pratiğine dayalı olarak şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak vatandaşlığın mutlak monarşiye ve iktidara karşı geliştiğini düşünme eğilimi yaygındır. Ancak Almanya'ya bakıldığında bu ülkede vatandaşlığın temellerinin, bizzat mutlak monarşi tarafından iktidar aracılığı ile atıldığı görülmektedir.⁵ Sadece vatandaşlığın gelişiminde monarşilerin rolü anlamında değil, aynı zamanda ulus bilincinin oluşması, ulusçuluk akımlarının gelişmesi ve ulus-devletlerin inşası bakımından da bu iki devlet arasında keskin farklılıklar bulunduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan bir diğeri, söz konusu iki ülkede ulus kavramının, ulusçuluğun ve vatandaşlığın algılanışına ilişkindir. Fransız geleneğinde ulus, devletin kurumsal ve ülkesel çerçevesi içinde değerlendirilip, ulusçuluk siyasal birlik üzerine geliştirilmiş ise de, bu kavram merkezi olarak kültürel birliğe dayanır.⁶ Bu anlamda Fransız ulus anlayışı devlet merkezlidir. Alman anlayışı ise halk merkezli ve farklılıkları kapsayıcıdır. Almanya'da ulus fikri ulus-devletten önce geliştiği için Alman ulus fikri başlangıçta siyasal değildi. Siyasal birlik öncesi Alman ulusu, bir devlet arayışında iken, kültüre, dile veya ırka dayalı bir topluluk olarak görülmüştür; buna göre ulus, siyasal değil, etno-kültürel bir olgudur.⁷ XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu iki ulus-devletin siyasal ve toplumsal yapılarında dikkat çekici benzerlikler ortaya çıkmış olmakla birlikte, ulusun siyasal ve kültürel inşasındaki derin farklılıklar önem arz etmeye devam etmiş ve bu derin farklılıklar, iki devletin vatandaşlık kavramlarının incelenmesi bakımından da etkili olmuştur.⁸ Her iki ulus-devlet örne-

⁴ Bkz. Brubaker, R., *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, 1992, s. 10 vd.

⁵ Brubaker, s. 61.

⁶ Brubaker, s. 1.

⁷ Brubaker, s. 1; Osmanağaoğlu, C., *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul 2004, s. 57-58.

⁸ Brubaker, 10. Fransa açısından bakıldığında, Fransız Devrimi'nin hem ulus-devleti hem de modern ulusal vatandaşlık kurumunu yarattığı belirtilmektedir. Ulus-devletin ortaya çıkması yüzyıllar süren bir devlet inşası sürecini ve ulusal bilincin yavaş yavaş gelişimini gerektirdiği gibi, modern ulusal vatandaşlık kurumunun oluşumu da antik çağlardaki devlete aidiyet teorisi ve pratiği üzerine gelişmiştir. Bu modern vatandaşlık anlayışı, eşitlik ilkesinin kabulü, siyasal hakların kurum-

sallaşması, vatandaş ile yabancı arasındaki ayrımın hukuken çizilmesi, ulusal egemenlik doktrini ile vatandaşlık arasında ve devletle vatandaş arasında doğrudan ilişki kurulması bakımından önemli olmuştur. Gerçekten de Fransız Devrimi'nin getirdiği vatandaş statüsünün eşitlik ilkesi ile doğrudan ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu ilişki Fransa'da soyluluğun, İngiltere'deki durumun tersine, sosyal bir sınıfa ifade etmekten öte hukuki bir statü olması ile ilgilidir. Fransa'da soylular, orduda subay olma hakkını, kilise ve hükümette en yüksek düzeyli görevlere getirilme imkânını ellerinde tutuyorlardı; bundan başka dolaylı vergilerden bağışık idiler. Soyluluk yanında diğer bazı statüler daha vardı. Örneğin, Katolikler; Protestanlar ve Yahudiler karşısında ayrıcalıklı idiler. Fransız Devrimi'nin bir burjuva devrimi özelliği taşıması, Devrim'in getirdiği hukuk önünde eşitlik esasının ulusal boyutta vatandaşlığın da bir unsuru olması sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda vatandaşlık, aslında Fransız Devrimi'nin teori ve pratiği bakımından merkezi bir öneme sahip olmuştur. Devrim'in, bir sıralama ile bakıldığında, burjuva devrimi, demokratik devrim, ulusal devrim ve devleti güçlendirici bürokratik devrim olduğu görülebilir. Fransız Devrimi'ne ait bu özellikler modern ulusal vatandaşlık kurumunun gelişimi bakımından adım adım etkili olmuştur. Dolayısıyla Devrim, hem ulus-devleti hem de modern ulusal vatandaşlık kurumunu ve ideolojisini yaratmıştır (Bkz. Brubaker, s. 35. vd.). Almanya bakımından ise, ulus-devletin oluşum süreci ve ulusal vatandaşlığın gelişimi daha uzun ve zorlu bir yol izlemiştir. 1871'e kadar bir Alman ulus-devleti olmadığı gibi, ulusal vatandaşlık için de bir siyasal çerçeve yoktu. Daha da önemlisi vatandaşlık tarihinde Fransız Devrimi gibi önemli bir olay da yoktu. Vatandaşlığın, Fransa'da bir bütün olarak gelişen eşitlik ilkesine dayalı, demokratik, ulusçu ve devletçi kökeni Almanya'da birbirinden ayrı olarak gelişti. Alman ulus bilinci, siyasal birlikten önce de mevcuttu; fakat ulus kavramı etno-kültürel bir olgu olarak değerlendirilmekte idi. Siyasal birliğin kurulması sürecinde Alman vatandaşlığı ulusal vatandaşlık değildi. Ulus ve devlet birbirinden ayrı olduğu gibi, Alman ulusçuluğu ile Prusya vatandaşlığı (veya diğer alt-ulusal vatandaşlıklar) tamamen ayrı idi. Bu ayrılık Almanca vatandaşlık terimlerine de yansımıştır. Fransızca ve Amerikan İngilizcesinde ulusal bağlılık (*nationality*) ile vatandaşlık (*citizenship*) büyük ölçüde eş anlamlı olup, vatandaşlık, ulusal bağlılıkta eksik olan katılımı içerir; ulusal bağlılık da vatandaşlıktan daha zengin bir kültürel altyapıya işaret etmektedir. Bu iki terim birbirinin yerini tutacak şekilde kullanılmaktadır. Almancada ise tâbiyet (*Staatsangehörigkeit*), vatandaşlık (*Staatsbürgerschaft*) ve etno-kültürel ulusal bağlılık (*Nationalität*) farklı terimlerle ifade edilmektedir. Fransızca ve İngilizcedeki terimlerin örtüşmesi, Fransız, İngiliz, Amerikan siyasal geleneklerindeki kurucu devrimlerden gelen devlet, ulus, egemen ulus kavramlarının birleşmesini ve ulusal bağlılığın siyasal tanımını yansıtmaktadır. Almancadaki anlam farklılığı ise, Almanya'daki devletin kuruluşu, ulusçuluk ve demokrasi akımlarının bağımsız, bazen de karşıt anlamlarını göstermektedir. Fransa ile Almanya'nın siyasal birliklerini tamamlamaları ve ulusal vatandaşlığın gelişimi sürecine yansıyan farklılıkları, vatandaşlığın verilme tarzları bakımından da farklılık yaratmıştır. Fransız vatandaşlığının kazanılmasında Fransa'da doğmuş olma önem taşıırken, Alman vatandaşlığının kazanılmasında köken (kan esası), hatta Alman ırkından olma esası ağırlık taşımıştır. Bkz. Brubaker, s. 50 vd.; Neuman, G. L.: *Nationality Law in the United States and Federal Republic of Germany: Structure and Current Problems*, Paths to Inclusion, Ed. Peter Schuck/Rainer Münz, Vol. 5 of Series Migration and Refugees, New York 1998, s. 250.

ği bakımından önemli bir ortak özellik ise, hukuki bir kavram olarak vatandaşlığın gelişiminde ulus unsurundan çok devletin ön plana çıkması olarak belirlenebilir.⁹ Bugünkü modern vatandaşlık kurumunun gelişiminde ulusal bilincin doğmasının ve ulus-devletin varlık kazanmasının çok önemli bir yer tuttuğu görülmekle birlikte; vatandaşlığın hukuki bir kurum olarak devlete dayandığı ve siyasal birliğini tamamlayan devletlerde ulus unsurundan önce devletin kurulmasının modern vatandaşlık kurumunu ortaya çıkardığı söylenebilir. Zira Fransa ve Almanya örneğinde görüldüğü üzere, devletin insan unsuru, farklı süreçlerin sonunda, ulus-devletin kurulmasının farklı aşamalarında “ulus” olarak belirginlik kazanmış; hatta Fransa’da Devrim sonrasında vatandaşlık kurumu “ulus”un hukuken yaratılmasının bir aracı olmuştur.¹⁰

Bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda devletin insan unsurunun belirlenmesi bakımından da benzer analizler yapılmalı, Türkiye’de ulus bilincinin oluşumu, devletle birey arasındaki ulusal vatandaşlık bağının kurulması konuları, Osmanlı İmparatorluğu’ndan gelen devlet ve toplum yapısı ele alınarak incelenmelidir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere ulus-devletlerin kuruluşu çerçevesinde vatandaşlığın gelişimine ilişkin olarak dikkat çeken, “ulus”tan çok “devlet”in öne çıktığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu noktadan hareketle Türkiye Cumhuriyeti’nde vatandaşlık kurumuna bakıldığında, ırk veya dine dayalı bir vatandaşlık esasının kabul edilmediği görülmektedir. Tam tersine, Cumhuriyetle birlikte Türk vatandaşlığı, bir ırk anlamında “Türk”lüğü ifade etmek için değil, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını tesis etmek üzere, Türkiye Cumhuriyeti’ni oluşturan devletin insan unsurunun yani Türk ulusunun hukuki ifa-

⁹ Aynı yönde bkz.: Uluocak, N., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, B. 3, İstanbul 1989, s. 2.

¹⁰ Burada ulusal bilincin oluşmaya başlaması ile ulusçuluk akımı arasındaki zaman ve nitelik farkı üzerinde durulması anlamlı olabilir. Batı Avrupa devletlerinde ulus bilincinin oluşmaya başlaması genellikle mutlak monarşilerin güçlü merkezi otoritelere dönüştüğü feodalite sonrası dönemde, yani 15 ve 16. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık, ulusçuluk ve modern vatandaşlığın ortaya çıkması için halk egemenliğinin yönetime yansıdığı 18. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekli olmuştur. Bu konuda bkz.: Osmanağaoğlu, 48-58. Dolayısıyla metin içinde belirtildiği üzere, modern vatandaşlığın gelişimi bakımından belirleyici olan unsur, esas olarak mutlak monarşilerin ulus-devletlere dönüşmesidir; zira ulus-devletlerde eşitlikçi ve yönetime katılmanın önemli olduğu bir vatandaşlık ilişkisi devletin kurulma sürecinin değişen noktalarında belirginlik kazanmıştır.

desi olarak karşımıza çıkmıştır.¹¹ Ancak bizde de özellikle Fransa’da olduğu gibi “ulus”un tesisi önem taşımakla birlikte, vatandaşlık “ulus”tan değil; “ulus” vatandaşlıktan doğmuştur denilebilir. Bu nedenle, hukukumuzda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının ırk esasına dayanmadığı gerçeğini kabul etmek tarihsel bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin insan unsurunun ne şekilde belirlendiğine genel olarak bakılacak olursa, öncelikle İslam hukukuna göre vatandaş-yabancı ayırımının dini esaslara göre yapıldığı; ulusal bağlılıkların herhangi bir etkisinin bulunmadığı hatırlanmalıdır.¹² Osmanlı’da 1800’lü yılların ortalarına kadar tâbiyet konusunda bir hukuki düzenleme bulunmadığı gibi tebaa kavramının sınırlarının da tam anlamıyla dine dayalı olarak çizildiği söylenemez. Zira ülkede yerleşik Müslüman olmayan kişilerin de (zımmîler) tebaa sayıldığı; ancak tebaa arasında dine dayalı olarak, sahip oldukları haklar ve tâbi oldukları yükümlülükler bakımından fark bulunduğu görülmektedir. Buna göre, zımmîler denilen gayri Müslim tebaa, Osmanlı ülkesinde oturma, can ve mal güvenliğinden, örf ve adet ve din özgürlüğünden yararlanma hakkına sahip olan; bu haklara karşılık ülkeye sadakat ile borçlu olup, cizye denilen bir vergi vermek yükümlülüğü bulunan ki-

¹¹ Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşlıkla ilgili düzenleme içeren ilk anayasası olan 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarı ile Türk itlâk olunur” hükmü yer almaktadır. Bu hüküm hakkındaki meclis görüşmelerinde “Türk itlâk olunur” ibaresi tartışılmış ve bu hüküm çeşitli öneriler arasından tercih edilmiştir. Söz konusu tercihin, bu ibarenin, hem “Osmanlı” tabirinin yerini alabilecek nitelikte olması hem de Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı bireylerin hepsinin, hangi soydan gelirlerse gelsinler ve hangi dine mensup bulunurlarsa bulunsunlar, aynı adla anılmaları gereğinin Anayasa ile güvence altına alınması nedeniyle yerinde olduğu ifade edilmiştir. Bkz.: Fişek H., Anayasa ve Vatandaşlık, Ankara 1961, s. 21-23. Meclis Görüşmeleri için bkz.: Unat İ., Türk Vatandaşlık Hukuku, (Metinler – Mahkeme Kararları), Ankara 1966, s. 38-44. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun amacı ise, yeni bir devlet kurmak değil; hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığının kazanılması amacı ile toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, onun hükümetinin ve idari teşkilatının düzenlenmesinden ibaret olduğu bu anayasanın “madde-i münferide” başlığını taşıyan son maddesinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla 1921 Anayasası’nda yeni bir devlet kurulduğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ortadan kaldırıldığı hükme bağlanmadığı gibi, vatandaşlığa ilişkin herhangi bir düzenleme de getirilmemiştir. Bkz.: Fişek, s. 17.

¹² Nomer E., Vatandaşlık Hukuku, B. 15, İstanbul 2005, s. 44; Çelikel A., Yabancılar Hukuku, B. 13, İstanbul 2007, s. 37; Osmanağaoğlu, s. 85.

şilerdir.¹³ Aslında böylece Osmanlı'da bugünkü anlamı ile vatandaşlık kurumunun var olmadığı ortaya çıkmaktadır; zira teknik anlamda vatandaşlar arasında olması gereken hukuk önünde eşitlik esası Osmanlı tebaası bakımından geçerli değildir. Müslümanlarla gayri müslimler arasında çeşitli hak ve yükümlülükler bakımından statü farkı vardır.¹⁴

Osmanlı'nın 1800'lü yılların ortalarında tâbiyet konusunu hukuki açıdan düzenleme aşamasına geçmesi, aslında Müslüman tebaa ile gayri müslim tebaa arasındaki bu statü farklılığını giderme gereğinden değil; gayri müslim tebaanın yabancı devletlerin tâbiyetine geçmek suretiyle Osmanlı'nın bu devletlere tanıdığı kapitülasyonlardan yararlanma eğiliminin önüne geçmek gayretinden doğmuştur.¹⁵ İşte bu amaçla 1869 yılında yürürlüğe konulan Tâbiyet-i Osmaniyye Kanunnamesi,¹⁶ Müslüman olup olmamanın tâbiyet üzerindeki etkisini sona erdirmiş; Osmanlı tâbiyetinin kazanılma esaslarını ana hatları ile düzenlemiştir. Kanunnamede Osmanlı tâbiyetinin kazanılması kan esası ve toprak esası üzerine inşa edilirken, Osmanlı ülkesinde ikamet eden herkes ilke olarak Osmanlı tebaası sayılmış ve yabancı bir devletin tebaası olduğunu ileri sürenlerin bunu kanıtlamaları gerektiği hükme bağlanmıştır (m. 9). Bu esas, Osmanlı'da tâbiyetin zaten ikamet etme koşulu ile atfedilmiş olması gerçeği ile uyumludur.¹⁷ 1876 yılında yayımlanan ve ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-u Esasi¹⁸ de tâbiyete ilişkin olarak düzenleme getirmiş ve bu düzenlemede Osmanlı tâbiyetinde bulunan herkese din ve mezhep farkı gözetilmeksizin "*Osmanlı*" denileceği belirtilmiştir (m. 8).

Görülmektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu, bugünkü anlamda pek çok ulustan oluşan tebaası arasında dine dayalı bir ayırım yapmış iken, son döneminde hem bu ayırımı ortadan kaldırmış hem de dünya çapında hareketlenen ulusçuluk akımları karşısında güç kaybetmemek arzusu ile tebaası ile arasındaki ilişkiyi "*Osmanlılık*" statüsü ile formüle etmeye çalışmıştır.

¹³ Çelikel, s. 37; Osmanağaoğlu, s. 85-86. Müslim-gayri müslim ayırımının hukuki bir ayırım olduğu (Kıta Avrupa'sı ve İngiltere feodalitesindeki hukuki sınıf ayrımları ile karşılaştırıldığında) yönünde bkz.: Osmanağaoğlu, s. 60-61.

¹⁴ Aybay, R., *Vatandaşlık Hukuku*, B. 2, İstanbul 2004, s. 68.

¹⁵ Bu konuda bkz., Unat, 8; Seviş, M. R., *Devletler Hususi Hukuku, Giriş, Vatandaşlık ve Yabancılar Hukuku*, İstanbul 1983, s. 72-74; Aybay, s. 42. 106 vd.; Osmanağaoğlu, s. 173 vd.

¹⁶ Metin için bkz.: Unat, s. 8.

¹⁷ Göğer, E., *Türk Tabiiyet Hukuku*, B. 4, Ankara 1979, s. 19.

¹⁸ Metin için bkz.: Unat, s. 14.

Cumhuriyet ile kurulan ulus-devletin getirdiği Türk vatandaşlığı, özellikle teorik anlamda Fransız ya da Alman vatandaşlık statüleri ile ortak özellikleri paylaşmış olsa da, imparatorluktan gelen siyasal ve toplumsal yapının etkisi altında şekillenmiştir. İrk ve din ayırımı gözetilmeksizin Türkiye ahalisine vatandaşlık itibarı ile Türk denileceğini hükme bağlayan 1924 Anayasası'nın 88. maddesi ve daha sonra 1961 Anayasası'nın 54. maddesinde ve 1982 Anayasası'nın 66. maddesinde ifade edilen¹⁹ Türk vatandaşlığı kavramı, Osmanlı'nın çok uluslu ve çok dinli yapısının üstüne kurulan ulus-devletin vatandaşlık anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlamda Osmanlı'dan gelen toplumsal ve siyasal yapının özelliklerinin, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve arkasından gelen devrimin ulusçu ve laik karakteri ışığında ele alınması bir zorunluluktur. Fransız Devrimi'nde olduğu gibi Türk Devrimi'nde de ulus bilinci devrim sonrasında yaratılmaya çalışılmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı ve devrimi gerçekleştiren ulusa bir bütün olarak, içindeki farklı ırk ve dine dayalı gruplar yok sayılarak değil; bunların oluşturduğu topluluğa Türk ulusu denilerek yeni kurulan devletin insan unsuru hukuken ifade edilmiştir. Bu nedenle "*Türk*" sıfatı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını ifade eder.²⁰

Genel olarak görüldüğü üzere, devletin insan unsurunun ve vatandaşlığın tesisi, her devletin siyasal, toplumsal yapısına, hukuk düzeninin temel değerlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmek-

¹⁹ 1982 Anayasası m. 66'ya göre, "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür..." bu hüküm Anayasal düzeyde ilk defa 1961 Anayasası'nda ifade edilmiştir. 1961 Anayasası'nın hazırlanması aşamasında, Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı'nda önerilen ve nihai olarak 1961 Anayasası'nın 54. maddesinde kabul edilen "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür..." hükmü hakkında, bu hükmü 1924 Anayasası'nın 88. maddesi hükmü ile karşılaştırılarak bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki ifade tarzının vatandaşlar arasında ırk ve dine dayanan bir ayrılık fikrini tescil ettiği düşüncesinin 1961 Anayasası'nda bu ırk ve din ayırımına işaret edilmemesi gereğini doğurduğu; bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları halde ırk, din, dil bakımından birbirinden farklı grupların var olduğu gerçeğinin inkar edilemeyeceği; ancak hukuku önemli olanın kişilerin ırkları, dinleri veya dilleri değil, onların devlete vatandaş sıfatı ile bağlı bulunmaları olduğu yönünde değerlendirme için bkz.: Fişek, s. 40. 1961 Anayasası'nın Temsilciler Meclisi Görüşmeleri'nde de vatandaşlığa ilişkin hükmün çeşitli yönleri tartışılmış ve bu hükmün çıkarılması teklifine karşı Komisyon Sözcüsü Muammer Aksoy tarafından söz konusu hükmün, "Atatürk'ün Türkçülük ve milliyetçilik mefhumunu izah ederken kullandığı formülün ta kendisi" olduğu ifade edilmiştir. Bkz.: Unat, s. 256. Ayrıca Bkz.: Osmanağaoğlu, s. 10.

²⁰ Nomer, agt., s. 68.

tedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında ve sonrasında vatandaşlık kavramının anayasalara yansıyan görüntüsünün, Kıta Avrupa'sı ülkelerinde kabul edilen vatandaşlık anlayışına ana hatları ile benzer olduğu; geçmişten gelen toplumsal ve siyasal yapı farklılıklarına rağmen hukuki çerçevenin benzer şekilde çizilmiş olduğu söylenebilir. Amerikan ve İngiliz hukuk sistemlerinde de, modern vatandaşlık kurumunun gelişimine ilişkin olarak Kıta Avrupa'sı ile ortak noktalar bulunmakla birlikte, çeşitli açılardan farklı bir seyir izlendiği görülmektedir. Aşağıda Amerikan ve İngiliz hukukunda vatandaşlık kurumu konuya ilişkin temel hukuki düzenlemeler çerçevesinde incelenerek, bu hukuk sistemlerinde ortaya çıkan özellikler belirlenmeye çalışılacaktır.

II. Amerikan Hukukunda Vatandaşlığın Anayasal Temeli

A. Genel Olarak Amerika Birleşik Devletleri Hukukunda Vatandaşlık

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hukukunda vatandaşlığın (*citizenship*) anayasal temeli 1868 yılına ait 14. ek maddede²¹ bulunmaktadır. 14. ek madde öncesinde Amerikan Anayasası'nda vatandaşlığa ilişkin bir hüküm yer almamakta idi. ABD hukukunda vatandaşlığa ilişkin ilk düzenleme 1866 Medeni Haklar Kanunu²² (*Civil Rights Act*) ile yapılmış; ancak kanunun anayasal düzeyde hükme bağlanması gerekli görüldüğünden 14. ek madde hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur.

Hukuki düzenlemeleri incelemeye geçmeden önce ABD'de farklı etnik kökenlere sahip pek çok Amerikalının kendisini ABD tebaası olarak değil; ABD vatandaşı (*citizen*) olarak gördüğü ve “ulusal bağ - milliyet” (*nationality*) teriminin daha çok etnik kökene işaret ettiği belirtilmelidir.²³

Anglo-Amerikan dünyası ile Avrupa arasında devlet oluşumu sü-

²¹ 14. ek madde (*Amendment*)'nin İngilizce metni için bkz.: http://www.archives.gov/national-archives_experience/charters/constitution_amendments_11-27.html (erişim tarihi: 28.01.2008).

²² *Civil Rights Act* 1866'nın İngilizce metni için bkz.: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=21212244&site=ehost-live> (erişim tarihi: 28.01.2008).

²³ Neuman, s. 249.

recinde görülen farklılıklar devletin insan unsuru konusundaki varsayımların da farklılaşmasına yol açmıştır. İngilizce konuşulan ülkelerde devletle ulus eşit görülmekte olup; halk belli bir devleti veya ulusu oluşturan insan topluluğu olarak algılanır. Başka bir deyişle devlet, insan unsurunu tanımlar.²⁴ Buna karşılık Avrupalılar insan unsurunu, yani ulusu devletten ayrı görürler ve ulusu veya halkı dil, din, kültür, tarih ve köken gibi ortak özelliklerin birleştirdiği; devlet organizasyonundan ayrı bir bütün olarak değerlendirirler. 19. yüzyılın romantik milliyetçiliğine kaynaklık eden bu yaklaşım özellikle İtalya ve Almanya'nın siyasi birliğinin sağlanmasında da ideolojik temel olmuştur. Ulus devletin, toplumun kendi kaderini tayin etmede bir araç olarak görüldüğü ve politik ve hukuki düşüncede toplumcu geleneğin hakim olduğu bu yaklaşım karşısında, ABD'de liberal bireyci gelenek ağır basmıştır ve vatandaşlık (*citizenship*) etnik kökenden bağımsız olarak gelişmiştir.

B. Amerikan Vatandaşlık Hukukunun Temelleri

Amerikan vatandaşlık hukukunun anayasal dayanağı olan 14. Ek Madde'nin yürürlüğe girmesine kadar Amerikan Anayasası'nda vatandaşlığın ne tanımı verilmiş ne de vatandaşlığı oluşturan unsurlar belirtilmiştir.²⁵ 14. ek madde paragraf 1'de vatandaşlığın bir tanımı verilmemekle birlikte, vatandaş (*citizen*) statüsü kazanmak için gerekli olan koşullar belirlenmiştir. Buna göre, "*Birleşik Devletler'de doğan veya vatandaşlığa kabul edilen ve Birleşik Devletler yetkisine tâbi olan herkes, Birleşik Devletler'in ve ikamet ettikleri Eyaletin vatandaşıdır.*"²⁶ Görüldüğü gibi paragraf 1, teknik olarak bir "*vatandaş*" (*citizen*) tanımı yapmama ile beraber, bir eyaletin ve Birleşik Devletler'in vatandaşı olmanın koşullarını ifade etmektedir.²⁷

14. ek madde ile bu şekilde bir düzenleme yapılmasının çeşitli nedenleri sayılmaktadır. Bunlardan en önde geleni, vatandaş statüsüne

²⁴ Neuman, s. 249.

²⁵ Smith, D. G.: *Citizenship and the Fourteenth Amendment*, San Diego L. R., 1997, Vol. 34, s. 691.

²⁶ "All persons born or naturalized in the United States, and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State where in they reside" (U.S. Constitution, amend 14, Section 1 [adopted 1868]).

²⁷ Smith, s. 683.

ilişkin koşulların anayasa metni içine alınarak anayasal güvenceye kavuşturulması; böylece eyaletlerin (ve kongrenin) bu koşulları yerine getiren kişilerin vatandaşlık haklarını reddetme yetkisinin ortadan kaldırılmasıdır.²⁸ Aslında bu sonucu gerekli kılan neden, 1856 yılında Amerikan Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court*)'nin *Dred Scott v. Sandford*²⁹ davasında verdiği karar ile karşımıza çıkmıştır. Bu davada Yüksek Mahkeme özgür siyahların vatandaş statüsünde olmadıklarına ve anayasanın değiştirilmesi (*amendment*) dışında hiçbir yolla vatandaş olamayacaklarına hükmetmişti. *Dred Scott* davası sonrasında 1866 *Civil Rights Act*'te siyahların vatandaşlık haklarından söz edilmiştir. Ancak Yüksek Mahkeme'nin söz konusu davada anayasanın değiştirilmesi dışında hiçbir yolla özgür siyahlara vatandaşlık verilemeyeceğini karara bağlamış olması nedeniyle, 14. ek madde ile gerekli değişiklik yapılmış ve *Civil Rights Act* ile getirilen düzenleme anayasal güvence altına alınmıştır. Bu düzenlemenin yapılmasında kongrenin ve eyaletlerin olası kısıtlayıcı düzenlemelerinin önüne geçilmek istenmesi önemli rol oynamıştır.³⁰

14. ek maddeden önce de bazı girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin, 13. ek madde ile kölelik yasaklanmıştır. Ancak 13. ek madde kölelik ile vatandaşlık arasında bir ara statü yaratılmasını engelleyici olmamıştır. Benzer şekilde 1866 *Civil Rights Act* ile siyahların vatandaşlık hakkına sahip oldukları öngörülmüş olmasına karşın, Yüksek Mahkeme *Dred Scott* davasında yukarıda sözü edilen karara varmıştır. Dolayısıyla 14. ek maddenin vatandaşlık düzenlemesi Yüksek Mahkeme'nin verdiği karara bir cevap niteliğindedir. 14. ek maddede yer alan vatandaşlık düzenlemesinin Afrika kökenli kişilerin vatandaş olmadıkları ve olamayacakları yargısını içeren Yüksek Mahkeme kararını etkisiz kılmaya yaradığı kabul edilir. Bunu yaparken ek madde, ırkın hiçbir rolünün olmadığı bir vatandaşlık statüsü getirmiştir.³¹

14. ek maddeyi hazırlayanların bir diğer amacı, vatandaşlığın ullaştırılması ve paragraf 1'in ikinci cümlesinde ifadesini bulan ABD

²⁸ Smith, s. 693.

²⁹ 60 U.S. (19 How.) 393 (1856), Kararın metni için bkz.: <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=CASE&court=US&vol=60&page=393>

³⁰ Smith, s. 693.

³¹ Bosniak, L.: *Constitutional Citizenship Through the Prism of Alienage*, Ohio State Law Journal, 2002, Vol. 63, No. 5, s. 1295.

vatandaşlarının “ayrıcılık ve muafiyetleri”³² ibaresinin içeriğini oluşturan hakların federal güvence altına alınmasıdır.³³ Gerçekten de 14. ek madde ile vatandaşlık, ulusal (federal düzeyde) hukukun ve ulusal menfaatin konusu haline gelmiştir. Bundan önce vatandaşlığın anlamının belirlenmesi ve düzenlenmesi eyaletlerin yetkisi içinde görölüyordu. 14. ek madde bu konuda eyalet egemenliğini kaldırarak, eyaletlerle federal devlet arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesinin de işareti olmuştur.³⁴

Birleşik Devletler hukuk geleneğinde, 14. ek madde öncesinde “vatandaş” (citizen) terimi kişilerin ABD’de doğmasından veya ABD’de vatandaşlığa alınmasından daha fazlasını ifade etmiştir. Zira vatandaş statüsüne belli ayrıcalık ve bağışıklıklar eşlik etmiştir. 14. ek maddenin vatandaşlık kavramının içinde bulunan bu temel hakları da korumasının amaçlandığı kabul edilmektedir.³⁵ Bu haklar, *common law* tarafından tanınan temel haklar (*common rights*)’dır. 14. ek maddeden önce anayasada vatandaşlığın tanımı yapılmış değildi. Kimlerin bu sınıfa girdiği tartışmalı olmakla birlikte, “vatandaş” teriminin anlamı konusunda hukuk camiasında görüş birliği bulunmakta idi. Buna göre vatandaş, devlete sadakat borcu olan ve devletin korumasını talep etme hakkı bulunan kişidir.³⁶ Sözü edilen haklar, vatandaşlığın içinde, yapısında mevcut olan haklardır. Ancak vatandaşlığın içerik olarak anlamı ve kapsamı tartışmalı bir konu olmuştur; zira başlangıçta vatandaşlığın kapsamına giren hakların (14. ek maddede anılan ayrıcalık ve muafiyetlerin) temel haklar (*natural rights, civil rights*)’dan ibaret olduğu ve siyasal hakların vatandaş statüsünün kapsamında yer almadığı yaygın olarak kabul edilmiştir.³⁷ Bu anlamda vatandaşlık kavramının çok dar kapsamlı olduğu ileri sürülmüştür.³⁸ 1875 yılında verilen bir Yüksek Mahkeme kararında da oy kullanmanın vatandaşlık haklarından ol-

³² “...No State shall make or enforce any law which shall abridge the privileges or immunities of citizens of the United States; nor shall any State deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law; nor deny to any person within its jurisdiction the equal protection of the laws” (U.S. Constitution, amend. 14, Section 1 [adopted 1868]).

³³ Smith, s. 798.

³⁴ Bosniak, s. 1295.

³⁵ Smith, s. 798.

³⁶ Smith, s. 691.

³⁷ Bosniak, s. 1296–1297; Smith, s. 691. Siyasal haklar 20. yüzyılda vatandaşlığın bir gereği olarak kabul edilmiştir. Bu konuda bkz. Smith, s. 691 vd.

³⁸ Bkz. Bosniak, s. 1300.

madığı hükme bağlanmıştır; fakat oy kullanmanın vatandaşlık statüsüne de münhasır olmadığı; zira 19. yüzyıl sonlarında bazı eyaletlerde yerel seçimlerde yabancılara seçme hakkı tanındığı görülmektedir. Böylece vatandaşlık statüsü ile vatandaşlık hakları arasında bir ayırım bulunduğu ve bu ikisinin birbirinden bağımsız olabileceği anlayışı kabul görmüştür.³⁹

14. ek maddenin vatandaşlık ayrıcalık ve bağımsızlıkları konusundaki genel ifadesine yönelik tartışmaların odak noktasını siyasal haklar oluşturmuştur. Ancak 14. ek maddede siyasal haklardan söz edilmemiş olup, anılan ayrıcalık ve bağımsızlıkların da vatandaşlık kavramının içinde yer alan haklardan ibaret olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Siyasal haklar ise bu anlamda vatandaşlık kavramının içinde mevcut olan haklardan sayılmamıştır; aksine siyasal hakların kullanımının başka olgu ve niteliklere bağlı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰ Gerçekten günümüzde genel seçimlerde oy kullanma hakkından yoksun bulunan fakat ABD vatandaşı (*citizen*) olan halk topluluklarının⁴¹ varlığı, Amerikan vatandaşlık hukukunda vatandaşlık haklarının algılanış şeklinin tarihsel olarak farklılaştığının ve Kıta Avrupası'nda olduğu gibi vatandaşlık kavramının hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından eşitlik esası çerçevesinde tanımlanmadığının bir göstergesidir.

³⁹ Bkz. Bosniak, s. 1300 vd.

⁴⁰ Bkz. Smith, s. 691 vd.

⁴¹ Puerto Rico, Guam, Virgin Islands, Northern Mariana Islands'da yaşayanlar ABD vatandaşı (*citizen*) olmakla birlikte, istisnai olarak genel seçimlerinde oy kullanma hakkından yoksundurlar. American Samoa ve Swain Islands'da yaşayanlar ise vatanş statüsünde değil, Amerikan tâbiyetinde (*U.S. nationals*) bulunmaktadır. Amerikan vatandaşları kural olarak her türlü siyasal hakka sahip olmakla birlikte, Amerikan tebaasının siyasal hakları yoktur. Bkz.: Neuman, s. 253; Sınırlı vatandaşlık (*limited citizenship*) konusunda bkz.: Johnson, K. R.: *Puerto Rico, Puerto Ricans, and Latcrit Theory: Commonalities and Differences Between Latina/O Experiences*, Michigan Journal of Race and Law, 2000, Vol. 6, s. 108-117; Ayrıca ülkede bulunan vatanş olmayanların (yabancıların) oy kullanma hakkı konusunda bkz.: Ho, V. H.: *Noncitizen Voting Rights: The History, the Law and Current Prospects for Change*, Immgr. & Nat'lity, Law Rev., 2000, 21, s. 477-528, çevrimiçi: Heinonline. Vatanş olmayanlara siyasal haklar tanınması, vatandaşlık kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Vatandaşlığı bir haklar toplamı olarak gören anlayış ile bir hukuki statü olarak gören anlayış dikkate alındığında bu konudan hareketle vatandaşlık kavramının iki yönü bulunduğu; hukuken vatanş olmanın vatandaşlık haklarının her durumda güvence altında olması anlamına gelmeyeceği gibi, hukuken vatanş olmayanların da vatandaşlık hakları olarak nitelendirilen haklara sahip olabileceği yönünde bkz.: Bosniak, s. 1293; Ayrıca bkz.: Bosniak, L.: *Citizenship Denationalized*, Indiana Journal of Global Legal Studies, 2000, Vol. 7, s. 447-509.

III. İngiliz Hukukunda Vatandaşlığın Temeli

A. Genel Olarak İngiliz Hukukunda Vatandaşlık

Hukukta vatandaşlık kavramı, vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin kuralların gereğini yerine getiren kişilere siyasi birliğe üyelik verilmesini ifade eder. Bazı sistemlerde hukuk, devletle birey arasındaki ilişkinin yapısını da saptar. Bu saptama genellikle vatandaşların hak ve yükümlülüklerini öngören anayasal hükümlerde yer alır. Fakat Birleşik Krallık anayasa hukuku, vatandaş ile devlet arasındaki ilişkinin normatif içeriğini açıkça belirlememektedir; bu nedenle vatandaşlık kavramının teorik açıdan incelenmesinin gerekli olduğu ileri sürülmüştür.⁴² Vatandaşlık fikri aslında farklı yorumlara açıktır. Bu durumun temel nedeni, devletle birey arasındaki ilişkinin çeşitli yönlerinin bu ilişkiyi destekleyen bir siyasi teoriye dayanmasıdır. Gerçekten, liberal geleneğe bağlı yazarların yaptığı vatandaş tanımı, örneğin liberalizmin toplumcu eleştirilerini ifade edenlerin yaptığı tanımdan farklıdır.⁴³

Vatandaşlık statüsü ile ulusal bağlılık veya etnik köken (*nationality*) arasındaki ayırım da Birleşik Krallık hukukunda pek net değildir. Ulusal bağlılık, daha çok hukuken hangi vatandaşlığa sahip olduğuna bakılmaksızın, bireyle ulusu arasındaki ilişkiyi ifade eder. Ulus, ortak kimliği kendisi ve diğerleri tarafından tanınan, ortak bir geçmişi ve adı bulunan insan topluluğu olarak tanımlanabilir. Buna karşılık vatandaş statüsü, bireyle, birden fazla ulusu da kapsayabilecek (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallık'ı örneğinde olduğu gibi) ülkesel sınırlar içinde bir siyasi organizasyon şekli olan devlet arasındaki ilişkiyi ifade eder.⁴⁴

Tarihsel olarak, Birleşik Krallık'ta vatandaşlık (*citizenship*) ile ulusal bağlılık (*nationality*) toplumsal yapının oluşumunda kıtada olduğundan daha sınırlı bir rol oynamıştır. Gerçekten, "İngiliz vatandaşı" (*British citizen*) statüsü esas olarak 1981'de yaratılmıştır ve bu statü Fransız veya Alman vatandaşlığının taşıdığı sembolik ağırlığı taşımamaktadır. Bir yazarın gözlemi şu yöndedir: "İngiliz vatandaşlığı hakkında ilk söylenecek olan, böyle bir şeyin gerçekte var olmadığıdır –en azından

⁴² Lardy, H.: *Citizenship and Right to Vote*, Oxford Journal of Legal Studies, Vol 17, No. 1, s. 76.

⁴³ Bkz. Lardy, s. 76.

⁴⁴ Lardy, s. 76.

diğer ülkelerde anlaşılan anlamda vatandaşlık değildir.”⁴⁵ Hatta İngiltere’de genel seçimlerde oy kullanma hakkı, İngiliz vatandaşlığına bağlı değildir; Birleşik Krallık’ta ikamet eden bir İrlandalı veya Kanadalı, yerel seçimlere, Avrupa Birliği seçimlerine ve hatta İngiliz genel seçimlerine katılabilir.⁴⁶ Bu durum, İngiliz vatandaşlık hukukunun kodifiye edilmesinden önceye dayanan bir *common law* kuralından kaynaklanmaktadır. Söz konusu kural uyarınca, Birleşik Krallık’ta ikamet eden İngiliz tebaası (*British subjects*) parlamento seçimlerinde ve yerel seçimlerde oy kullanma hakkına sahiptir.⁴⁷ 1914 yılında İngiliz vatandaşlık hukukunu kodifiye eden ilk düzenleme olan British Nationality and Status of Aliens Act⁴⁸ ile İngiliz tebaasının seçimlere katılma hakkı korunmuştur. 1914 yılına ait bu kanun ile İngiliz vatandaşlık hukukunun kodifiye edildiği ifade edilmektedir. Kanun, tâbiyet bağını esas aldığı için bugünkü anlamda vatandaşlık statüsünü düzenlemekten ziyade, o güne kadar gelişen tâbiyet hukuku normlarını kodifiye etmiştir. Bu dönemde tâbiyet bağının İngiliz İmparatorluğu’nun her yerinde geçerli bir bağ olduğu varsayımı kabul görmüştür. Buna göre, kralın yetkisi altında olan herkes İngiliz tebaasıdır. İngiliz tâbiyeti, İngiliz pasaportu almak için başvuruda bulunma ve İngiliz devletinden diplomatik koruma talep etme hakkı verdiği için uygulamada vatandaşlık gibi değerlendirilmiştir; ancak bir statü olarak diğer pek çok devlette vatandaşlığa bağlanan hakları kapsamına almamıştır.⁴⁹ İngiliz modelinin bir diğer özelliği, politik mensubiyet düşüncesinin, politik birliğin bir üyesi olmaktan değil, kişisel olarak egemen olana sadakat bağı ile bağlılıktan doğmuş olmasıdır.⁵⁰ Yani tâbiyet, bir politik sisteme değil; kişisel olarak krala tâbiyettir. Özellikle kolonilerde yaşayan insanlar için tebaa olmanın anlamı budur.

⁴⁵ Bkz. Thomas, E. R.: *Immigration and Changing Definitions of National Citizenship in France, Germany, and Britain*, Research Article, French Politics, 2006, 4, 251’den naklen: Dummett, A.: The Acquisition of British Citizenship, From Imperial Traditions to National Definitions, in R. Bauböck (ed.) *From Aliens to Citizens: Redefining the Status of Immigrants in Europe*, Vienna: Avebury, s. 75-80.

⁴⁶ Thomas, s. 251; Lardy, s. 77 vd.

⁴⁷ Lardy, s. 78.

⁴⁸ British Nationality and Status of Aliens Act 1914 adlı kanunun değişik metni için bkz.: http://www.legislation.gov.uk/RevisedStatutes/Acts/ukpga/1914/cukpga_19140017_en_1 (erişim tarihi: 14.02.2008).

⁴⁹ Bkz. Thomas, s. 251.

⁵⁰ Thomas, s. 251.

B. İngiliz Vatandaşlık Hukukunun Genel Esasları

1948 yılına kadar İngiliz vatandaşlık hukukuna tâbiyet bağı hakim olmakla beraber, British Nationality Act 1948⁵¹ ile “İngiliz tebaası” yerine iki kategori öngörülmüştür: “Bağımsız bir İngiliz Uluslar Topluluğu Ülkesinin Vatandaşı” ve “Birleşik Krallık ve Kolonilerinin Vatandaşı”. Her iki kategori vatandaş statüsü aynı zamanda İngiliz tebaası sayılmakta; fakat İngiliz tebaası statüsü bu iki kategorinin altında ikincil bir statü olarak yer almaktadır.⁵² İngiliz Uluslar Topluluğu (*Commonwealth*) ülkelerinin vatandaşları, aynı zamanda İngiliz tebaası olarak, kendi ülkelerinin pasaportlarını taşımalarına karşın İngiltere’ye göç etme hakkını korumuşlardır. Bu arada, Birleşik Krallık ve kolonilerinin vatandaşları İngiliz pasaportu taşımaya devam etmişlerdir.⁵³ Sözü edilen kanuna göre her bir İngiliz Uluslar Topluluğu ülkesi, diğerinin vatandaşlarını İngiliz tebaası olarak görmüş; bu ülkeler birbirlerinin vatandaşlarına yabancı muamelesi yapmamıştır. Fakat göç kanunları ile getirilen kısıtlamalar saklı kalmıştır. Nitekim İngiltere özellikle “Uluslar Topluluğu” ülkelerinden (Asya ve Afrika’dan) gelen göçmenlerin girişini kısıtlamak üzere göç düzenlemeleri yapmıştır.⁵⁴ Zira British Nationality Act 1948 ile getirilen rejim, 1950’lerde İngiliz Uluslar Topluluğu ülkelerinden yeni bir göç dalgasına yol açmış ve 1960’a kadar imparatorluğun yaklaşık 600 milyon sakini, İngiltere’ye girme ve orada kalma hakkından (*right of abode*) yararlanmıştır.⁵⁵

İngiltere’ye göçün sınırlandırılmasında ilk adım, 1962 yılında yürürlüğe giren Commonwealth Immigrants Act ile atılmış ve bu kanunla eski kolonilerin çoğunluğu göç denetimine tâbi tutulmuştur.⁵⁶ 1968 yılında da “Birleşik Krallık ve kolonilerinin vatandaşı” olanlar için göçe ilişkin sınırlamalar getirilmiştir.⁵⁷ Böylece özellikle eski bir koloni ülkesi ile olan ilişkiye dayalı olarak kazanılan bu tür vatandaşlığa sahip

⁵¹ British Nationality Act 1948 adlı kanunun metni için bkz.: http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/RevisedStatutes/Acts/ukpga/1948/cukpga_19480056_en_1 (erişim tarihi: 14.02.2008).

⁵² Lardy, s. 78; Thomas, s. 252.

⁵³ Thomas, s. 252.

⁵⁴ Blake, C.: Legislation – Citizenship, Law and the State: The British Nationality Act 1981, *Modern Law Review*, 1982, Vol. 45, s. 180.

⁵⁵ Thomas, s. 252.

⁵⁶ Shah, P.: British Nationals Under Community Law: The Kaur Case, *European Journal of Migration and Law*, 2001, 3, s. 272.

⁵⁷ Shah, s. 272.

olanlar için giriş kontrolleri uygulanmaya başlamıştır.⁵⁸ Bu kontrollerin uygulanmasında ırk ve etnik köken gibi etkenlerin rol oynadığı; göçmenlik haklarının artan oranlarda vatandaşlık statüsünden koptuğu ve etnik köken esasına dayandırıldığı kaydedilmiştir.⁵⁹ Vatandaşlığın hukuki anlamı üzerinde durulmak yerine, ırk ve etnik köken dikkate alınmıştır. Nitekim 1971 yılında yürürlüğe giren yeni bir kanun (Immigration Control Act) ile bu sefer menşe ülke ve “*patriality*” (sadece Birleşik Krallık ile güçlü bağları olan İngiliz tebaasının Birleşik Krallık’ta yaşama ve çalışma hakkına sahip olması kriterini ifade eder⁶⁰) kriteri getirilmiş ve Birleşik Krallık’a göçü ırk temelinde sınırlandırma eğilimi ağırlık kazanmıştır. Bu kanun İngiliz vatandaşlığını ırka dayalı olarak tanımladığı için eleştiri konusu olmuştur.⁶¹

İngiliz hukukunda görülen eğilim, vatandaşlık hukukunun göç hukukuna uydurulması yönünde gelişmiştir. Bu nedenle İngiliz vatandaşlık hukuku göç politikalarının etkisi altında kalmıştır. 1980’li yılların başında yeni bir kanun hazırlanması yolunda ortaya atılan öneriler, *patriality* kriterini taşımayanlar için ülkeye giriş hakkının daha da sınırlandırılması, *common law*’un temel prensiplerinden olan toprak esasının, ebeveynin İngiliz vatandaşı olması şartına bağlanmak yoluyla gevşetilmesi gibi hususları içeriyordu.⁶² 1971 Immigration Control Act’e yönelik ırka dayalı sınırlamalar getirdiği eleştirileri ve vatandaşlık hukukunu göç hukukuna uydurma çabaları 1981 yılında yürürlüğe giren British Nationality Act’e⁶³ varlık kazandırmıştır. Bu kanun, göçmenlik haklarındaki ayrımları, vatandaşlık statüsünün yeni getirilen ayrımlarına veya kategorilerine dönüştürmüştür. Dolayısıyla 1981 kanunu ırk temeline dayanan göç haklarına ilişkin ayrımları farklı vatandaşlık kategorilerine özgü ayrımlara dönüştüren yeni bir hukuki statü yaratmıştır.⁶⁴ Bu doğrultuda vatandaşlık statüleri her ne kadar doğrudan doğruya ırk temeline dayalı olarak belirlenmemiş ise de, yeni öngörülen “İngiliz vatandaşı” (*British citizen*) statüsünde

⁵⁸ Blake, s. 180; Thomas, s. 252.

⁵⁹ Thomas, s. 253.

⁶⁰ Parry, C.: British Nationality Law and the History of Naturalization, Milano 1954, çevrimiçi: <http://www.uniset.ca/naty/parry.htm> (erişim tarihi: 15.02.2008).

⁶¹ Thomas, s. 253.

⁶² Blake, s. 181.

⁶³ British Nationality Act 1981 adlı kanunun metni için bkz.: <http://www.uniset.ca/naty/BNA1981revd.htm> (erişim tarihi: 15.02.2008).

⁶⁴ Thomas, s. 253.

olanların çoğunluğu beyazlardan oluşmakta; diğer kategorilerde yer alan İngiliz tebaasının ise %95'i beyaz olmayan ırklara mensup bulunmaktadır. Diğer ülkeler, kendi tebaası olmayan kişilerin göç etmelerini sınırlamak üzere göç kanunları hazırlarken, İngiltere göçe ilişkin sınırlamaları ulusal vatandaşlığı yeniden tanımlamak üzere kullanmıştır.⁶⁵ Bu nedenle göç hakkına ilişkin sınırlamalar vatandaşlık statüsüne ilişkin sınırlamalar olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu çerçevede 1981 British Nationality Act'te öngörülen vatandaşlık kategorilerine bakılacak olursa, "İngiliz vatandaşlığı" (*British citizenship*), mevcut göç mevzuatı ile büyük ölçüde belirlendiği üzere, Birleşik Krallık ile bağları bulunanlar için tesis edilmiştir. Sadece bu kategori Birleşik Krallık'ta yaşama ve çalışma hakkına sahiptir. İkinci kategori, "İngiliz Bağlı Bölgeler Vatandaşlığı" (*British Dependent Territories Citizenship*), bağlı bölgelerle ilişkisi olanlar için öngörülmüştür. Bu kategoride olanların Birleşik Krallık'ta yaşama ve çalışma hakkına sahip olup olmadıkları, ilişkili oldukları bağlı bölgenin göç hukukuna tâbidir. Üçüncü kategori ise "İngiliz Denizaşırı Vatandaşlığı" (*British Overseas Citizenship*) olup, bu tür vatandaşlığı ellerinde tutanlar, Birleşik Krallık'ta yaşama ve çalışma hakkına sahip değildirler.⁶⁶ Her üç vatandaşlığın kazanılması yolları çok karmaşık ve çeşitlidir. Şu kadarı söylenebilir ki, vatandaşlığın alt kategorilerinde bulunanların Birleşik Krallık'a girişleri sınırlandırılmıştır. Alt kategori olarak sözü edilenler arasında sayılabilecek diğer bazı gruplar, İngiliz tebaası (*British subjects*), İngiliz denizaşırı uyrukları (*British Nationals – Overseas*), İngiliz koruması altındaki kişiler (*British Protected Persons*)'dir.

Vatandaşlığın ikinci kategorisi olan İngiliz Bağlı Bölgeler vatandaşlığı (*British Dependent Territories Citizenship*) mevcut bir denizaşırı toprak ile olan bağlantı nedeniyle kazanılan vatandaşlıktır. 2002 yılında yürürlüğe giren British Overseas Territories Act ile bu kategorinin adı "İngiliz Denizaşırı Bölgeler Vatandaşlığı" (*British Overseas Territories Citizenship*) olarak değiştirilmiştir.⁶⁷

1981 kanununda üçüncü kategori olan "İngiliz Denizaşırı vatandaşlığı" (*British Overseas Citizenship*), aslında bir geçiş statüsü olarak tasarlanmıştır. Kanunun yürürlüğe girdiği dönemde İngiliz vatandaş-

⁶⁵ Thomas, s. 253.

⁶⁶ Blake, s. 182.

⁶⁷ Blake, s. 190.

lığı veya İngiliz Bağlı Bölgeler Vatandaşlığı kazanamayanlar için ikinci sınıf bir vatandaşlık statüsü olarak öngörülmüştür.

2002 yılında yürürlüğe giren Nationality, Immigration and Asylum Act ilk kısmında vatandaşlık konusunda düzenleme getirmiş ve 1981 kanununda bazı değişiklikler yapmıştır. Ancak vatandaşlık kategorilerine ilişkin bir değişiklik olmamıştır.

Sonuç

Modern vatandaşlık kurumunun gelişimi ve hukuk sistemlerince ele alınış biçimi, ülkeden ülkeye, sistemden sisteme değişen nedenlere dayalı olarak farklılık göstermiştir. Vatandaşlığın gelişiminde etken olan unsurlar ve devletlerin kurulma süreçlerindeki özellikler, kimlerin vatandaş olduğunun ve vatandaşlık statüsünün içeriğinin düzenlenmesinde belirleyici olmuştur. Kıta Avrupası'nda Fransa ile İngiliz-Amerikan sistemlerinde kurucu devrimlere dayanan devlet oluşumu bakımından ortak olan özellikler, devletin insan unsurunun tespitinde ortaya çıkan farklılaşma nedeniyle vatandaşlık kurumunun bu ülkelerdeki gelişiminin farklı bir seyir izlemesine engel olamamıştır. ABD hukukunda Afrika kökenliler için de vatandaşlık ve eşitlik sağlanması gereği devletin kurulması sonrasında karşımıza çıkarken, Fransa'da eşitlik arayışları devrimin bir parçası olmuş ve vatandaşlık kurumunun yapıtaşlarından biri olarak belirmiştir.

Görüldüğü üzere, vatandaşlık kurumu her ülkenin kendi koşulları ve hukuk düzeni içinde gelişmektedir. Ancak bugün modern vatandaşlık statüsü ülkeden ülkeye ciddi bir farklılık göstermemektedir. Modern vatandaşlık kurumunun en önemli özelliği ırk ve din ayrımcılığını reddetmesi olarak göze çarpmaktadır. Türk hukukunda da vatandaşlık kurumunun tarihsel gelişim süreci içinde bu tür ayrımları dışlayıcı özelliği ağır basmıştır.